

IŠSISKYRIMO SU TĖVAIS PATIRTĮ TURINČIŲ VAIKŲ PSICHOLOGINIO PRISITAIKYMO SUNKUMAI RIZIKOS SANKAUPOS POŽIŪRIU

Tomas Lazdauskas

Vilniaus pedagoginio universiteto Psichologijos didaktikos katedra, Vilnius, Lietuva

Anotacija

Galimi išsiskyrimo su tėvais efektai vaiko psichologiniam prisitaikymui analizuojami gana seniai, tačiau ši problema aktuali ir šiandien. Dažniausiai vaikams tenka išsiskirti su vienu iš tėvų dėl tėvų skrybių, kurių skaičius Lietuvoje vis dar labai didelis. Pastaruoju metu itin daug dėmesio sulaukia ir dar viena vaikų išsiskyrimo forma, nulemta tėvų emigracijos. Tačiau neretai net ir mokslinėse studijose tenka pastebėti tendenciją tiesiogiai ir vienareikšmiškai sieti šeiminių padėčių arba vien tik vaikų išsiskyrimo su tėvais patirties faktą su prastesniu vaikų psichologiniu prisitaikymu.

Šiame straipsnyje pristatomo tyrimo rezultatai parodė, kad skirtingą išsiskyrimo su tėvais patirtį turintys vaikai nei tarpusavyje, nei palyginti su Lietuvos norminės imties vaikais psichologinio prisitaikymo sunkumų lygiu nesiskiria, o psichologinio prisitaikymo sunkumų lygis aukštesnis tų vaikų, kurie priklauso aukšto rizikos sankaupos lygio grupei.

Pagrindiniai žodžiai: *vaikų išsiskyrimas su tėvais, psichologinio prisitaikymo sunkumai, rizikos sankaupa.*

Įvadas

Galimi vaikų išsiskyrimo su tėvais efektai vaiko raidai neretai tampa mokslininkų tyrimo objektu. Psichologijoje vieni pirmųjų tokius tyrimus pradėjo psichodinaminės paradigmos atstovai praeito amžiaus viduryje (Tyson and Tyson, 1990). Nuo to laiko psichologai daug dėmesio skiria šios srities tyrimams, tačiau dėl to problemos aktualumas nemenkėja. Tai patvirtina ir šiandien atliekamų tyrimų gausa. Iš vienos pusės, intensyvūs šios srities tyrinėjimai leidžia geriau suprasti vaikų išsiskyrimą su tėvais lydinčius procesus ir kurti efektyvesnę prevencinę sistemą, iš kitos – aktualiomis tampa vis naujos išsiskyrimo formos.

Neretai vaiko augimo nepilnoje šeimoje patirtis yra vertinama kaip rizikos veiksnys, turintis stiprų neigiamą poveikį vaiko raidai. Toks požiūris būdingas daugeliui visuomenės atstovų (politikų, žurnalistų ir kt.) visame pasaulyje (Amato, 2001 b; Hetherington and Stanley-Hagan, 1999; Kelly and Emery, 2003). Mokslininkai atsargesni ir neskuba su tokiomis pernešytomis apibendrintomis išvadomis. Žinoma, šeimos struktūros, santykių šeimos sistemoje pokyčiai iš esmės pakeičia įprastą, nusistovėjusią tvarką. Todėl tikėtina, kad šie pokyčiai gali pareikalaus didesnių vidinių vaiko išteklių ir kelti grėsmę palankiam jo funkcionavimui. Tačiau nuostata, kad vaikui geriausia augti su abiem biologiniais tėvais yra labiau populiarai nei pagrįsta. Vaikų raidos tyrėjai nurodo (Cowan and Cowan, 2006), kad gerai prisitaikę vaikai gali augti labai įvairių formų šeimose, ir ragina šeimos struktūros tiesiogiai nesieti su vaikų psichologiniais sunkumais. Šeimos struktūra nurodo statišką šeimos vaizdą tam tikru momentu. Šeimoje vyksta įvairūs procesai, lemiantys tam tikra prasme baigtinį rezultatą – išsiskyrimą, ir šių procesų vaidmuo vaiko funkcionavimui ne mažiau svarbus. Be to, vaikas yra veikiamas ir kitų, su išsiskyrimo procesu tiesiogiai nesusijusių veiksnių. Todėl būtinas kompleksiškas požiūris į problemą.

Kompleksiškai analizuoti situaciją mums leidžia pastaruoju metu klinikinės psichologijos tyrimuose vis populiariesnis raidos psichopatologijos požiūris. Šio požiūrio atstovai susitel-

čia į procesų ir veiksmų, kurie nulemia psichologinio prisitaikymo sunkumus (raidos psichopatologiją) arba užkerta kelią jų formavimuisi, analizę (Cicchetti, 2006; Wenar and Kerig, 2006). Rizikos tyrimuose populiarī rizikos sankaupos (angl. *cumulative risk*) idėja, kurią 1979 m. pasiūlė M. Rutter. Remiantis šia idėja, psichologinį prisitaikymą lemia patiriamų rizikos veiksmų gausa (Appleyard et al., 2005; Trentacosta et al., 2008), neatsižvelgiant į jų patyrimo chronologiją ir intensyvumą. Rizikos sankaupos idėjos autorius M. Rutter 1979 m. pristatė Vaito saloje (angl. *The Isle of Wight*) atlikto tyrimo rezultatus. Jis apskaičiavo rizikos sankaupą, kurią sudaro šeši rizikos veiksniai (pavyzdžiui, sutuoktinių nesutarimai, socialinis ekonominis statusas, šeimos didumas, vaiko augimas globos įstaigoje ir pan.). Kiek vėliau A. J. Sameroff ir bendraautorai (1987; 1993) Ročesterio ilgalaikiuose tyrimuose (angl. *Rochester Longitudinal Study*) analizavo dešimt panašių kintamųjų, kuriuos galima laikyti rizikos veiksniais. Šie autoriai detaliau išskleidė socialinių ekonominių šeimos charakteristikų sampratą ir papildė M. Rutter rizikos veiksmų sąrašą keletu naujų veiksmų. Panašūs rizikos veiksniai išskiriami ir naujausiuose tyrimuose. S. Luthar su bendraautoriais (2006) svariai papildė rizikos sankaupos idėją pasiūlę rizikos veiksmus grupuoti į stambesnius blokus, išskiriant bendruosius didžiajai populiacijos daliai galimus ir specifinius tiriamajai imčiai. Bene dažniausiai nurodomi kaip svarbūs bendrieji veiksniai psichologinio prisitaikymo sunkumų formavimuisi, susiję su socialinėmis ekonominėmis šeimos charakteristikomis, vaiko ir jo tėvų sveikatos istorija, šeimine padėtimi (Appleyard et al., 2005; Felner et al., 1995; Gutman et al., 2002; 2003; Greenberg et al., 1999; Jessor et al., 1998; Lengua, 2006; Lima et al., 2010; Ou and Reynolds, 2008; Schultz and Shaw, 2003). Mums šiuo atveju yra svarbūs ir specifiniai veiksniai, susiję su vaikų išsiskyrimo su tėvais kontekstu. Šį kontekstą tyrinėjantys autoriai dažniausiai nurodo rizikos veiksmus, susijusius su kartu negyvenančio tėvo bendravimu su vaiku dažnumu ir kokybe, dalyvavimu vaiko auklėjime (Eldar-Avidan et al., 2009; Hetherington and Stanley-Hagan, 1999; Kelly and Emery, 2003; O'Connor et al., 1998; Wenar and Kerig, 2006), vaiko gyvenimo sąlygų pokyčiais po išsiskyrimo (pavyzdžiui, gyvenamosios vietos keitimu) (Kelly and Emery, 2003; Wenar and Kerig, 2006). Nors rizikos tyrimų tradicijos senos, tačiau galimų rizikos veiksmų įvairovė apunkina jų aptikimą ir įvertinimą. Kita problema, su kuria susiduria tyrėjai, – psichologinio vaikų prisitaikymo įvertinimas. Bendros nuomonės, ką reiktų laikyti psichologiniu prisitaikymu, nėra, tačiau dažniausiai jis apibrėžiamas kaip adaptyvus elgesys, gebėjimas susitvarkyti su aplinkos reikalavimais (Wenar and Kerig, 2006). Todėl empirinėse studijose (Cicchetti and Howes, 1991; DuBois and Silverthorn, 2004; Renken et al., 1989; Stanger et al., 1993) psichologinio prisitaikymo sunkumai dažnai operacionalizuojami elgesio ir emocinių sunkumų išraiškos lygiu.

Taigi šio tyrimo **objektas** – vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumai, o pagrindinis tyrimo **tikslas** – įvertinti išsiskyrimą su tėvais patyrusių vaikų psichologinį prisitaikymą, atsižvelgiant į patirtų rizikos veiksmų gausą. Tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai: 1) palyginti skirtingą išsiskyrimą su tėvais patyrusių vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumų lygį; 2) palyginti išsiskyrimą su tėvais patyrusių ir Lietuvos norminės imties vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumų lygį; 3) palyginti išsiskyrimą su tėvais patyrusių ir skirtingą rizikos sankaupos lygį turinčių vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumų lygį.

Tyrimo metodologija

Šiame straipsnyje panaudoti disertacinio tyrimo „Vaikų psichologinis prisitaikymas ir jo kaita vaikų išsiskyrimo su tėvais kontekste“ (Lazdauskas, 2011) duomenys. Tyrimas atliktas 2008–2010 m. Taikytas netikimybinis patogusis imties sudarymo būdas.

Tiriamieji. Informacija rinkta apie 208 7–12 m. vaikus (amžiaus vidurkis – 9,03 m., standartinis nuokrypis – 1,23 m.). Vaikų pasiskirstymas pagal lytį: 50,5 proc. (N = 105) ber-

niukų, 49,5 proc. (N = 103) mergaičių. Pagal išsiskyrimo su tėvais formą imtį galima suskirstyti į keturias grupes: 1 grupė (N = 72) – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais dėl vieno iš tėvų emigracijos, 2 grupė (N = 31) – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais dėl abiejų tėvų emigracijos, 3 grupė (N = 78) – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais dėl tėvų skyrybų, 4 grupė (N = 27) – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais ir dėl vieno iš tėvų emigracijos, ir dėl tėvų skyrybų. Grupės homogeniškos lyties ir amžiaus atžvilgiu ($p > 0,05$).

Tyrimo instrumentai. Įvertinti rizikos sankaupą buvo sudaryta bendrųjų duomenų anкета. Remiantis mokslinių tyrimų apžvalga, buvo numatyti keturi (trys bendrųjų ir vienas specifinių) rizikos veiksnių blokai: 1) *šeiminės padėties ir išsiskyrimo patirties* (skyrybų ar atsiskyrimo patirtis; mamos emigracija; tėčio emigracija) – galimas didžiausias šio bloko sankaupos balas – 3; 2) *socialinių ekonominių šeimos charakteristikų* (menkas mamos išsilavinimas; menkas tėčio išsilavinimas; prastas subjektyvus pajamų vertinimas; mažos objektyvios pajamos; mamos nedarbas; tėčio nedarbas) – galimas didžiausias šio bloko sankaupos balas – 6; 3) *vaiko ir tėvų sveikatos istorija* (vaiko fizinių traumų patirtis; vaiko psichologinių sunkumų patirtis; mamos psichologinių sunkumų patirtis; tėčio psichologinių sunkumų patirtis) – galimas didžiausias šio bloko sankaupos balas – 4; 4) *specifinės patirties* (tėvų kalbėjimosi apie vaiko auklėjimą trūkumas; kartu negyvenančio / kito tėvo įtakos priimant su vaiku susijusius sprendimus nebuvimas; kartu negyvenančio / kito tėvo bendravimo su vaiku trūkumas; dažnas vaiko gyvenamosios vietos keitimas) – galimas didžiausias šio bloko sankaupos balas – 4. Rizikos sankaupos balas apskaičiuojamas kiekvieną dichotomiškai įvertintą patiriamą rizikos veiksnį vertinant 1 balu. Ranginiai kintamieji vertinami kaip rizikos veiksnys, kai įvertis tenkino taisyklę – tai priklausė nuo teiginio valentingumo. Galimas maksimalus rizikos sankaupos įvertis – 17 balų. Tiriamojoje imtyje vidutinis rizikos sankaupos įvertis – 3,93 (standartinis nuokrypis – 1,98). Remiantis taisykle $< \bar{x} - s$ arba $> \bar{x} + s$, tiriamoji imtis buvo padalinta į tris grupes pagal rizikos lygį: 1 grupė (N = 60) – žemo rizikos lygio (iki 2 rizikos veiksnių), 2 grupė (N = 105) – vidutinio rizikos lygio (3–5 rizikos veiksniai), 3 grupė (N = 43) – aukšto rizikos lygio (6 ir daugiau rizikos veiksnių).

Psichologinio prisitaikymo sunkumams įvertinti naudotas 6–18 metų vaiko elgesio tyrimo lapas (angl. [CBCL/6-18] *Child Behavior Check List*) (Achenbach and Rescorla, 2001). Klausimyną, kurį sudaro 112 teiginių, skirtų įvertinti vaikų elgesio ir emocinius sunkumus, pildo tėvai. Jų prašoma įvertinti teiginius trijų balų skale. Bendras sunkumų įvertis skaičiuojamas sudėjus visų teiginių įverčius. Klausimyną sudaro 8 skalės: nerimastingumo / depresiškumo, užsisklendimo / depresiškumo, somatinių skundų, socialinių sunkumų, mąstymo sunkumų, dėmesio sunkumų, taisyklių laužymo ir agresyvaus elgesio. Šios skalės gali būti sujungiamos į dvi platesnes – internalių (nerimastingumo / depresiškumo, užsisklendimo / depresiškumo, somatinių skundų, socialinių sunkumų) ir eksternalių (taisyklių laužymo, agresyvaus elgesio) sunkumų. 2006 m. yra standartizuota lietuviška klausimyno versija, sudarytos normos Lietuvos vaikų populiacijai (Žukauskienė ir Kajokienė, 2006; Kajokienė ir Žukauskienė, 2007). Šiame straipsnyje analizuojami išvestinių skalių (internalių ir eksternalių sunkumų) ir bendrų sunkumų rezultatai.

Duomenų tvarkymas. Tyrimo duomenims tvarkyti ir rezultatams analizuoti naudota SPSS (angl. *Statistical Package for the Social Sciences*) programos 13.0 versija. Palyginti keletą nepriklausomų imčių (lyginant psichologinio prisitaikymo sunkumų lygį grupėse pagal išsiskyrimo patirtį ir grupėse pagal rizikos sankaupos lygį) taikyta vienfaktorinė dispersinė analizė (ANOVA) ir Bonferroni Post Hoc kriterijus. Palyginti dvi nepriklausomas imtis (lyginant tiriamosios imties vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumų lygį su Lietuvos norminės imties vaikų duomenimis) taikytas Stjudento t kriterijus.

Tyrimo rezultatai

Skirtingą išsiskyrimo su tėvais patirtį turinčių vaikų psichologinis prisitaikymas

Siekiant atlikti pirmą tyrimo uždavinį, buvo patikrinta, ar skirtingą išsiskyrimo su tėvais patirtį turintys vaikai skiriasi savo psichologinio prisitaikymo sunkumų lygiu. Lyginti keturias nepriklausomas imtis taikyta vienfaktorinė dispersinė analizė (ANOVA).

1 lentelė

Skirtingą išsiskyrimo su tėvais patirtį turinčių vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumai, remiantis tėvų vertinimu (ANOVA)

Sunkumai	Vidurkiai (T balais)				F	p
	1 grupė	2 grupė	3 grupė	4 grupė		
IS	49,39	47,46	50,14	49,09	0,540	0,656
ES	48,01	47,20	50,61	49,13	1,546	0,204
BS	48,69	47,11	50,66	48,99	1,155	0,328

Paaiškinimai: IS – internalūs sunkumai; ES – eksternalūs sunkumai; BS – bendri sunkumai; 1 grupė – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais dėl vieno iš tėvų emigracijos; 2 grupė – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais dėl abiejų tėvų emigracijos; 3 grupė – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais dėl tėvų skyrybų; 4 grupė – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais ir dėl vieno iš tėvų emigracijos, ir dėl tėvų skyrybų.

Analizuojant tėvų pateiktą informaciją apie vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumus matyti (1 lentelė), kad vidutiniškai žemiausias sunkumų lygis nurodomas vaikų, patyrusių išsiskyrimą su tėvais dėl abiejų tėvų emigracijos, grupėje, aukščiausias – vaikų, patyrusių tėvų skyrybas, grupėje. Tačiau statistiškai reikšmingų internalių, eksternalių ir bendrų sunkumų lygio skirtumų tarp skirtingą išsiskyrimo su tėvais patirtų turinčių vaikų nenustatyta ($p > 0,05$).

2 lentelė

Skirtingą išsiskyrimo su tėvais patirtį turinčių vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumai, remiantis mokytojų vertinimu (ANOVA)

Sunkumai	Vidurkiai (T balais)				F	p
	1 grupė	2 grupė	3 grupė	4 grupė		
IS	50,10	49,39	49,96	48,28	0,234	0,873
ES	48,85	50,91	48,78	47,33	0,691	0,559
BS	48,69	49,94	49,16	47,32	0,391	0,760

Paaiškinimai: IS – internalūs sunkumai; ES – eksternalūs sunkumai; BS – bendri sunkumai; 1 grupė – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais dėl vieno iš tėvų emigracijos; 2 grupė – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais dėl abiejų tėvų emigracijos; 3 grupė – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais dėl tėvų skyrybų; 4 grupė – vaikai, patyrę išsiskyrimą su tėvais ir dėl vieno iš tėvų emigracijos, ir dėl tėvų skyrybų.

Analizuojant mokytojų pateiktą informaciją apie vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumus matyti (2 lentelė), kad vidutiniškai žemiausias sunkumų lygis nurodomas vaikų, patyrusių išsiskyrimą su tėvais ir dėl vieno iš tėvų emigracijos, ir dėl tėvų skyrybų, grupėje, daugeliu atvejų aukščiausias – vaikų, patyrusių išsiskyrimą su tėvais dėl abiejų tėvų emigracijos, grupėje. Tačiau statistiškai reikšmingų internalių, eksternalių ir bendrų sunkumų lygio skirtumų tarp skirtingą išsiskyrimo su tėvais patirtų turinčių vaikų nenustatyta ($p > 0,05$).

Išsiskyrimo su tėvais patirtį turinčių vaikų ir Lietuvos norminės imties vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumai

Siekiant atlikti antrąjį tyrimo uždavinį, buvo palyginti išsiskyrimo su tėvais patirtį turinčių ir Lietuvos norminės imties vaikų internalių, eksternalių ir bendrų sunkumų įverčių vidurkiai. Tiriamosios grupės nesiskyrė psichologinių sunkumų lygiu, todėl Lietuvos norminės imties vaikų įverčiai lyginti su visos tiriamosios imties psichologinio prisitaikymo sunkumų įverčiais bendrai. Vidurkiams palyginti taikytas Stjudento (vienos imties) t kriterijus.

3 lentelė

Išsiskyrimo su tėvais patirtį turinčių ir Lietuvos norminės imties vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumų įverčių vidurkių palyginimas (t testas)

Sunkumai	Berniukai			Mergaitės		
	M (SD)	t	p	M (SD)	t	p
IS	7,66 (6,16)	-0,292	0,771	5,71 (5,89)	-1,673	0,098
ES	9,25 (7,16)	-0,199	0,842	7,49 (9,53)	-0,220	0,826
BS	30,82 (19,49)	-0,415	0,679	27,40 (26,22)	-0,742	0,460

Paaiškinimai: IS – internalūs sunkumai; ES – eksternalūs sunkumai; BS – bendri sunkumai; M – vidurkis; SD – standartinis nuokrypis; IS – internalūs sunkumai; ES – eksternalūs sunkumai; BS – bendri sunkumai.

Iš 3 lentelės matyti, kad išsiskyrimo su tėvais patirtį turintys vaikai (berniukai ir mergaitės) psichologinio prisitaikymo sunkumų lygiu statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo Lietuvos norminės imties vaikų ($p > 0,05$).

Taigi rezultatų analizė atskleidė, kad klasterizuojant vaikus į grupes pagal vieną požymį – šeiminių padėčių (išsiskyrimo su tėvais patirtį) – grupės statistiškai reikšmingai nesiskiria psichologinio prisitaikymo sunkumų lygiu nei vertinant tėvams, nei mokytojams. Taip pat nenustatyta reikšmingų skirtumų tarp išsiskyrimo su tėvais patirtį turinčių ir Lietuvos norminės imties vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumų lygio.

Išsiskyrimo su tėvais patirtį turinčių skirtingo rizikos sankaupos lygio grupių vaikų psichologinis prisitaikymas

Siekiant atlikti trečiąjį tyrimo uždavinį, buvo patikrinta, ar skirtingo rizikos sankaupos lygio vaikų grupės skiriasi psichologinio prisitaikymo sunkumų lygiu. Lyginti tris nepriklausomas imtis taikyta vienfaktorinė dispersinė analizė (ANOVA), o aptikus reikšmingų tarpgruolinių skirtumų papildomai taikytas Bonferroni Post Hoc kriterijus.

4 lentelė

Skirtingo rizikos sankaupos lygio vaikų grupių psichologinio prisitaikymo sunkumai, remiantis tėvų vertinimu (ANOVA)

Sunkumai	Vidurkiai (T balais)			F	p
	1 grupė	2 grupė	3 grupė		
IS	46,32	49,66	52,78	5,601*	0,004
ES	47,86	49,00	50,60	1,156	0,317
BS	46,97	49,39	51,96	3,440*	0,034

* $p < 0,05$

Paaiškinimai: IS – internalūs sunkumai; ES – eksternalūs sunkumai; BS – bendri sunkumai; 1 grupė – turintieji žemą rizikos sankaupos lygį; 2 grupė – turintieji vidutinį rizikos sankaupos lygį; 3 grupė – turintieji aukštą rizikos sankaupos lygį.

5 lentelė

Skirtingo rizikos sankaupos lygio vaikų grupių psichologinio prisitaikymo sunkumai, remiantis tėvų vertinimu (Bonferroni Post Hoc)

Sunkumai	1 ir 2 grupės		1 ir 3 grupės		2 ir 3 grupės	
	MD	p	MD	p	MD	p
IS	-3,345	0,105	-6,469*	0,003	-3,124	0,237
ES	-1,131	1,000	-2,740	0,390	-1,608	0,977
BS	-2,412	0,358	-4,985*	0,029	-2,573	0,415

* $p < 0,05$

Paaiškinimai: IS – internalūs sunkumai; ES – eksternalūs sunkumai; BS – bendri sunkumai; 1 grupė – turintieji žemą rizikos sankaupos lygį; 2 grupė – turintieji vidutinį rizikos sankaupos lygį; 3 grupė – turintieji aukštą rizikos sankaupos lygį; MD – vidurkių skirtumas.

Tyrimo rezultatai atskleidė aiškią tendenciją – remiantis tėvų vertinimu (4 lentelė), žemo rizikos lygio grupės vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumų lygis žemiausias, aukšto – aukščiausias, o vidutinio – aukštesnis nei žemo ir žemesnis nei aukšto rizikos sankaupos lygio grupės vaikų. Patikrinus grupių skirtumų statistinį reikšmingumą nustatyta, kad reikšmingai skirtingo rizikos sankaupos lygio grupės skiriasi internalių ($F = 5,601$, $p < 0,05$) ir bendrų ($F = 3,440$, $p < 0,05$) sunkumų lygiu. Atlikus detalesnę duomenų analizę ir patikrinus, kurios grupės tarpusavyje statistiškai reikšmingai skiriasi (5 lentelė), nustatyti internalių ir bendrų sunkumų lygio skirtumai tarp žemo ir aukšto rizikos sankaupos lygio grupių – aukšto rizikos sankaupos lygio grupės vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumų lygis aukštesnis, palyginti su žemo rizikos sankaupos lygio grupės vaikų.

6 lentelė

Skirtingo rizikos sankaupos lygio vaikų grupių psichologinio prisitaikymo sunkumai, remiantis mokytojų vertinimu (ANOVA)

Sunkumai	Vidurkiai (T balais)			F	p
	1 grupė	2 grupė	3 grupė		
IS	48,82	50,37	49,35	0,437	0,647
ES	49,35	49,05	48,08	0,227	0,797
BS	48,84	49,17	48,10	0,179	0,836

* $p < 0,05$

Paaiškinimai: IS – internalūs sunkumai; ES – eksternalūs sunkumai; BS – bendri sunkumai; 1 grupė – turintieji žemą rizikos sankaupos lygį; 2 grupė – turintieji vidutinį rizikos sankaupos lygį; 3 grupė – turintieji aukštą rizikos sankaupos lygį.

Analizuojant mokytojų pateiktą informaciją apie skirtingo rizikos sankaupos lygio grupių vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumų lygį (6 lentelė), statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta.

Diskusija

Tyrimo rezultatai neparodė psichologinio prisitaikymo skirtumų nei tarp skirtingą išsiskyrimo su tėvais patirtį turinčių vaikų grupių, nei tarp išsiskyrimą su tėvais patyrusių ir Lietuvos norminės imties vaikų. Tai, kad neišryškėjo skirtumai, rodo esant daugiau ar mažiau pana-

šų šių vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumų lygį. Tokie rezultatai leidžia kelti svarbius diskusinius klausimus. Pirmiausia visų vaikų panašus psichologinis prisitaikymas, nepriklausomai nuo išsiskyrimo su tėvais patirties fakto, gali reikšti, kad ši patirtis nėra reikšminga vaikų funkcionavimui. Tačiau tokia išvada atrodytų skubota, atsižvelgus į teorines prielaidas (Cicchetti, 2006) ir gausų tyrimų, kuriais tvirtinama, kad vaikui išsiskyrimas su tėvais yra reikšmingas rizikos veiksnys (Amato, 2001 a; Van Ijzendoorn et al., 2005; Juffer and Van Ijzendoorn, 2007; Nowak and Heinrichs, 2008). Be to, lieka nežinoma, koks galimas skirtingų išsiskyrimo formų poveikis ilgalaikėje vaikų psichologinio prisitaikymo perspektyvoje. Kita vertus, rizikos tyrėjai numato rizikos patirtį turinčių vaikų sėkmingo psichologinio prisitaikymo galimybę. Nurodoma (Garmezy ir kt., 1984; Luthar ir Zigler, 1991; Zimmerman ir Arunkumar, 1994), kad rizika gali būti tokio lygio, kuris sužadina vaiko vidinius apsaugos mechanizmus, o tai lemia, kad išoriškai sunkumai nepastebimi. Taip pat ir vaiko aplinkoje gali pakakti išteklių, lemiančių sėkmingą prisitaikymą (Wright and Masten, 2006). Šios prielaidos nurodo poreikį žvelgti į vaiko patirtį kompleksiskai, kontekstualiai, numatant ilgalaikio poveikio galimybę. Todėl galima teigti, kad vien vaikų išsiskyrimo su tėvais patirties ar šeiminių padėties tiesiogiai ir vienareikšmiškai sieti su vaikų patiriamais sunkumais, nekreipiant dėmesio į kitas galimas vaiko patirtis ar šeimoje vykstančius procesus, negalima.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad aukšto rizikos sankaupos lygio grupės vaikai turi daugiau psichologinio prisitaikymo sunkumų, palyginti su žemo rizikos sankaupos lygio vaikų grupe. Tai patvirtina prielaidą apie daugelio rizikos veiksnių svarbą vaikų išsiskyrimo su tėvais kontekste. Svarbų ne vien tik paties išsiskyrimo fakto, o daugelio veiksnių vaidmenį psichologiniam prisitaikymui vaikų išsiskyrimo su tėvais kontekste pažymi ir kiti tyrėjai (Amato, 2001 a; Dovydaitienė, 2001; Pedro-Carrol, 2001). Šie rezultatai leidžia didesnę rizikos veiksnių kiekį sieti su psichologinio prisitaikymo sunkumais. Todėl ateityje reikėtų susitelkti į tyrimo schemų, kurios leistų metodologiškai pagrįstai įvertinti rizikos veiksnių įvairovę, planavimą.

Straipsnyje pristatomo tyrimo rezultatai gali būti svarbus pagrindas informuojant visuomenę ir su vaikais dirbančius specialistus apie galimas psichologinių sunkumų formavimosi prielaidas. Žinojimas apie rizikos sankaupos galimybę ir gilesnis šios problemos supratimas leistų ne tik vengti nepilnų šeimų ir jose augančių vaikų stigmatizacijos, tačiau galėtų pasitarnauti tobulinant kompleksinę vaikų psichinės sveikatos sunkumų prevencinę sistemą. Galiausiai tyrimo išvados leidžia numatyti gaires tolesnei vaikų išsiskyrimo su tėvais teorinei ir empirinei analizei.

Išvados

1. Skirtingą išsiskyrimo su tėvais patirtį turintys vaikai psichologinio prisitaikymo sunkumų lygiu nesiskiria.
2. Išsiskyrimo su tėvais patirtį turintys ir Lietuvos norminės imties vaikai psichologinio prisitaikymo sunkumų lygiu nesiskiria.
3. Aukštą rizikos sankaupos lygį turinčių vaikų psichologinio prisitaikymo sunkumų lygis aukštesnis nei turinčiųjų žemą rizikos sankaupos lygį.

Literatūra

Achenbach T. M., Rescorla L. A. (2001). *Manual for the ASEBA School-age Forms & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont Research Center for Children, Youth, and Families.

Amato P. R. (2001 a). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, vol. 15 (3), p. 355–370.

Amato P. R. (2001 b). The “child of divorce” as a person prototype: Bias in the recall of information about children in divorced families. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 53, p. 59–69.

Appleyard K., Egelenad B., van Dulmen M. H. M., Sroufe L. A. (2005). When more is not better: The role of cumulative risk in child behavior outcomes. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 46 (3), p. 235–245.

Cicchetti D. (2006). Development and Psychopathology. In D. Cicchetti and D. J. Cohen (Eds.), *Developmental Psychopathology: volume 1. Theory and Method* (2nd ed., pp. 1–23). Hoboken, N. J.: John Wiley & Sons, Inc.

Cicchetti D., Howes, P. W. (1991). Developmental psychopathology in the context of the family: Illustrations from the study of child maltreatment. *Canadian Journal of Behavioural Science*, vol. 23 (3), p. 257–281.

Cowan P. A., Cowan C. P. (2006). Developmental psychopathology from family systems and family risk factors perspectives: Implications for family research, practice, and policy. In D. Cicchetti and D. J. Cohen (Eds.), *Developmental Psychopathology: volume 1. Theory and Method* (2nd ed., pp. 530–587). Hoboken N. J.: John Wiley & Sons, Inc.

Dovydaityienė M. (2001). Tėvų skyrybas patyrusių vaikų pažeidžiamumas ir jo įveika. *Daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

DuBois D. L., Silverthorn N. (2004). Bias in self-perceptions and internalizing and externalizing problems in adjustment during early adolescence: A prospective investigation. *Journal of Clinical and Adolescent Psychology*, vol. 33 (2), p. 373–381.

Eldar-Avidan D., Haj-Yahia M. M., Greenbaum Ch. W. (2009). Divorce is a part of my life... Resilience, survival, and vulnerability: Young adults’ perception of the implications of parental divorce. *Journal of Marital and Family Therapy*, vol. 35 (1), p. 30–46.

Felner R. D., Brand S., DuBois D. L., Adan A. M., Mulhall P. F., Evans E. G. (1995). Socio-economic disadvantage, proximal environmental experiences, and socioemotional and academic adjustment in early adolescence: Investigation of a mediated effects model. *Child Development*, vol. 66, p. 774–792.

Garmezy N., Masten A. S., Tellegen A. (1984). The study of stress and competence in children: A building block for developmental psychopathology. *Child Development*, vol. 55, p. 97–111.

Greenberg M. T., Coie J. D., Lengua L. J., Pinderhughes E. E. (1999). Predicting developmental outcomes at school entry using a multiple-risk model: Four American communities. *Developmental Psychology*, vol. 35 (2), p. 403–417.

Gutman L. M., Sameroff A. J., Cole R. (2003). Academic growth curve trajectories from 1st grade to 12th grade: Effect of multiple social risk factors and preschool child factors. *Developmental Psychology*, vol. 39 (4), p. 777–790.

Gutman L. M., Sameroff A. J., Eccles J. (2002). The academic achievement of African American students during early adolescence: An examination of multiple risk, promotive, and protective factors. *American Journal of Community Psychology*, vol. 30 (3), p. 367–399.

Hetherington E. M., Stanley-Hagan M. (1999). The adjustment of children with divorced parents: A risk and resiliency perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 40, No. 1, p. 129–140.

Jessor R., Turbin M. S., Costa F. M. (1998). Risk and protection in successful outcomes among disadvantaged adolescents. *Applied Developmental Science*, vol. 2 (4), p. 194–208.

Juffer F., Van Ijzendoorn M. H. (2007). Adoptees do not lack self-esteem: A meta-analysis of studies of self-esteem of transracial, international, and domestic adoptees. *Psychological Bulletin*, vol. 133 (6), p. 1067–1083.

Kajokienė I., Žukauskienė R. (2007). 6–18 m. vaikų reprezentacinės ir klinikinės imčių emocinių ir elgesio sunkumų sąsajų palyginimas su šeimos socialiniais, ekonominiais ir demografiniais veiksniais. *Psichologija*, Nr. 36, p. 22–43.

Kelly J. B., Emery R. E. (2003). Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. *Family Relations*, vol. 52, p. 352–362.

Lazdauskas T. (2011). Vaikų psichologinis prisitaikymas ir jo kaita vaikų išsiskyrimo su tėvais kontekste. *Daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Lengua L. J. (2006). Growth in temperament and parenting as predictors of adjustment during children's transition to adolescence. *Developmental Psychology*, vol. 42 (5), p. 819–832.

Lima J., Caughy M., Nettles S. M., O'Campo P. J. (2010). Effects of cumulative risk on behavioral and psychological well-being in first grade: Moderation by neighborhood context. *Social Science & Medicine*, vol. 71, p. 1447–1454.

Luthar S. S., Sawyer J. A., Brown P. J. (2006). Conceptual issues in studies of resilience: Past, present, and future research. *Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. 1094, p. 105–115.

Luthar S. S., Zigler E. (1991). Vulnerability and competence: A review of research on resilience in childhood. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 61, No. 1, p. 6–22.

Nowak Ch., Heinrichs N. (2008). A comprehensive meta-analysis of Triple P-Positive Parenting Program using hierarchical linear modeling: Effectiveness and moderating variables. *Clinical Child and Family Psychology Review*, vol. 11, p. 114–144.

O'Connor T., G., Hetherington E. M., Reiss D. (1998). The Family systems and adolescent development: Shared and nonshared risk and protective factors in nondivorced and remarried families. *Development and Psychopathology*, vol. 10, p. 353–375.

Ou S. R., Reynolds A. J. (2008). Predictors of educational attainment in the Chicago Longitudinal study. *School Psychology Quarterly*, vol. 23 (2), p. 199–229.

Pedro-Carrol J. A. (2001). The promotion of wellness in children and families: Challenges and opportunities. *American Psychologist*, p. 993–1004.

Renken B., Egeland B., Marvinney D., Mangelsdorf S., Sroufe, L. A. (1989). Early childhood antecedents of aggression and passive-withdrawal in early elementary school. *Journal of Personality*, vol. 57, p. 257–281.

Sameroff A. J., Seifer R., Baldwin A., Baldwin C. (1993). Stability of intelligence from preschool to adolescence: The influence social and family risk factors. *Child Development*, vol. 64, p. 80–97.

Sameroff A. J., Seifer R., Barocas R., Zax M., Greenspan S. (1987). Intelligence quotient scores of 4-year old children: Social-Environmental risk factors. *Pediatrics*, vol. 79, p. 343–350.

Schultz D., Shaw D. S. (2003). Boys' maladaptive social information processing, family emotional climate, and pathways to early conduct problems. *Social Development*, vol. 12 (3), p. 440–460.

Stanger C., Achenbach T. M., Verhulst F. C. (1994). Accelerating longitudinal research on child psychopathology: A practical example. *Psychological Assessment*, vol. 6 (2), p. 102–107.

Trentacosta C. J., Hyde L. W., Shaw D. S., Dishion R. J., Gardner F., Wilson M. (2008). The relations among cumulative risk, parenting, and behavior problems during early childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 49, No. 11, p. 1211–1219.

Tyson P., Tyson R. (1990). *Psychoanalytic theories of development: An integration*. New Haven, London: Yale University Press.

Van Ijzendoorn M. H., Juffer F., Klein Poelhuis C. W. (2005). Adoption and cognitive development: A meta-analytic comparison of adopted and nonadopted children's IQ and school performance. *Psychological Bulletin*, vol. 131 (2), p. 301–316.

Wenar R., Kerig P. (2006). *Developmental psychopathology: From infancy through adolescence* (5th ed). Boston: McGraw-Hill.

Wright M. O'D., Masten A. S. (2006). Resilience processes in development. In S. Goldstein and R. B. Brooks (Eds.), *Handbook of Resilience in Children* (pp. 17–37). New York: Springer.

Zimmerman M. A., Arunkumar R. (1994). Resiliency research: Implications for school and policy. *Social Policy Report*, vol. 8, No. 4, p. 1–18.

Žukauskienė R., Kajokienė I. (2006). CBCL, TRF ir YSR metodikų standartizavimas naudojant 6–18 metų Lietuvos vaikų imties duomenis. *Psichologija*, Nr. 33, p. 31–45.

Summary

THE DIFFICULTIES OF PSYCHOLOGICAL ADJUSTMENT OF CHILDREN WHO EXPERIENCED SEPARATION WITH PARENTS FROM THE STANDPOINT OF CUMULATIVE RISK

Tomas Lazdauskas

Vilnius Pedagogical University, Lithuania

Psychological peculiarities of children exposed to separation from parents have already been analyzed for a long period of time but the topicality of the problem has not decreased. Most often children are separated with one of the parents because of their divorce and the rate of the divorce in Lithuania is very high. In recent years a lot of attention has been paid to new child-parent separation form, which is determined by parents' emigration. Rather often even in the scientific studies the tendency is seen to link directly the family status with worse psychological adjustment of children.

The **object** of the research in this article deals with the problems of psychological adjustment of children, and the **goal** of this study is to analyze the level of problems of psychological adjustment of children who experienced separation with parents, paying attention to the level of cumulative risk. The article analyzes the level of problems of psychological adjustment of children who experienced separation with parents, the level of problems of psychological adjustment of children who experienced separation with parents and national sample children in Lithuania, and the level of problems of psychological adjustment of children who experienced separation with parents and children with different level of cumulative risk.

Conclusions of the research:

1. The level of problems of psychological adjustment of children who experienced separation with parents does not differ.
2. The level of problems of psychological adjustment of children who experienced separation with parents and national sample children in Lithuania does not differ.
3. The level of problems of psychological adjustment of children with high level of cumulative risk is higher than of those children with low level of cumulative risk.

Key words: *children-parent separation, problems of psychological adjustment, cumulative risk.*

Received 15 February 2011; accepted 28 February 2011

Tomas Lazdauskas

Dr., Department of Psychology Didactics, Vilnius Pedagogical University, 39 Studentų Street, LT-08106 Vilnius, Lithuania.

E-mail: tomas.lazdauskas@vpu.lt

Website: <http://www.vpu.lt>